دو فصلنامه علمی- پژوهشی تحقیقات مالی اسلامی، سال چهارم، شماره اول (پیاپی۷)، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، صص ۱۰۷-۱۳٤

اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی در بانکداری اسلامی به کمک صندوق‌های پروژه محور

محمدنقی نظرپور*
یحیی لطفی‌نیا**

تاریخ دریافت: ۹٤/۰۲/۲۷
تاریخ پذیرش: ۹٤/۰۵/۲۱

چکیده

یکی از نقاط قوت بانکداری اسلامی در مقابل بانکداری متعارف مشارکت در سود و زیان فعالیت‌های تأمین مالی شده توسط بانک در چارچوب قراردادهای مشارکتی می‌باشد. اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی نیازمند رعایت الزامات شرعی در کنار الزامات مالی و اقتصادی می‌باشد. این در حالی است که انتقادها و شواهد موجود در ارتباط با نحوه فعالیت بانک‌های اسلامی در اعطای تسهیلات مشارکتی نشان از ناتوانی آن‌ها در اجرای صحیح و رعایت الزامات شرعی و قانونی مربوط به این نوع تسهیلات می‌باشد. بنابراین معرفی روش‌هایی برای کمک به بانکداری اسلامی جهت اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی همواره مورد توجه کارشناسان تأمین مالی اسلامی بوده است. از جمله بازارهایی که می‌تواند نظام بانکی را در اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی یاری رساند، بازار سرمایه می‌باشد. در مقاله حاضر به روش توصیفی- تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به بررسی این فرضیه پرداخته می‌شود که «صندوق‌های پروژه محور می‌توانند طی سه مرحله بررسی تقاضا، نظارت و اجرا و حسابرسی و تسویه؛ بانک‌ها را در اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی یاری نمایند». در واقع این نوع از تعامل بین صندوق‌های پروژه محور و بانک‌های اسلامی علاوه بر کمک به بانک‌ها برای ورود به بخش‌های مختلف اقتصادی جهت اعطای تسهیلات مشارکتی، زمینه کسب درآمد برای صندوق‌ها از طریق کارمزد ارائه خدمات را فراهم خواهد کرد.

واژگان کلیدی

بازار سرمایه، بانکداری اسلامی، تسهیلات مشارکتی، صندوق پروژه محور

طبقه‌بندی JEL: G21,G23

* دانشیار گروه اقتصاد دانشگاه مفید (نویسنده مسئول) nazarpur@mofidu.ac.ir
** مدرس مؤسسه غیرانتفاعی حکمت قم yaya.lotfinia@yahoo.com

www.SID.ir

مقدمه

از زمان تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا در مورخ ۱۳٦۲/۰٦/۱۰ حدود سه دهه می‌گذرد. طی این دوره، اجرای دقیق و کامل قانون پیش‌گفته با مشکل‌هایی همراه بوده است که مسئولان ذی‌ربط و سیاستگذاران این عرصه همواره کوشیده‌اند تا با تشکیل کارگروه‌های گوناگونی به حل این مشکل‌ها بپردازند (احمدی حاجی‌آبادی و بهاروندی، ۱۳۸۹، ص۱۲۰). اگرچه در راستای اصلاح ایرادهای وارد شده بر اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا در کشور کارهای مثبتی انجام شده است اما هنوز ایرادها و انتقادهای اساسی بر نحوه اجرای آن از سوی کارشناسان مطرح می‌باشد.

یکی از مشکلات و چالش‌های پیش‌روی اجرای این قانون که در سال‌های اخیر بروز و ظهور بیشتری داشته است، گرایش کم نظام بانکی به استفاده از عقدهای مشارکت‌محور بوده است. اگرچه یکی از اهداف این بود که فعالیت‌های بانکداری اسلامی به سمت استفاده از عقدهای مشارکتی مانند مضاربه و مشارکت سوق داده شود (Ahmed, 2005: 7)؛ اما در عمل و بعد از گذر زمان، مشاهده‌های به‌دست آمده نشان دادند که بانک‌ها بیشتر مایل هستند از عقدهای با بازدهی ثابت و از پیش تعیین شده و کوتاه‌مدت‌تر فروش اقساطی استفاده کنند؛ البته این مشکل فقط به کشور ما برنمی‌گردد بلکه در دیگر کشورهای اسلامی که کوشش برای نهادینه شدن نظام بانکداری اسلامی وجود دارد، نیز خودنمایی می‌کند (احمدی‌حاجی‌آبادی و بهاروندی، ۱۳۸۹، ص۱۲۰).

اجرای واقعی و دقیق عقد مشارکت به خودی خود می‌تواند امتیازها و نتیجه‌های مطلوبی را برای اقتصاد کشور به همراه آورد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به تطابق با عدل و قسط، کاهش هزینه‌های تولید، افزایش تولید و عرضه کل، افزایش سرمایه‌گذاری و اشتغال و حل مشکل‌های ناشی از تمدید قراردادهای بانکی اشاره کرد. این در حالی است که اگر از عقدهای مشارکتی واقعی استفاده شود بانک باید وارد بخش واقعی اقتصاد شده و ریسک‌های مترتبه را نیز بپذیرد. در واقع گسترش استفاده از

Archive of SID

www.SID.ir

عقود مشارکتی به صورت کاملاً دقیق و صحیح از لحاظ شرعی و قانونی، رشد و شکوفایی و پیشرفت اقتصادی کشور را به ارمغان خواهد آورد (نظرپور و کشاورزیان پیوستی، ۱۳۹۲، ص ٤٠).

با توجه به اهمیت اجرای صحیح و واقعی تسهیلات مشارکتی در سطح اقتصاد جامعه ارائه راهکارهایی برای کمک به نظام بانکی جهت بهره‌گیری از ظرفیت‌های مشارکت در اقتصاد و بخش مالی کشور بیش از پیش ضرورت می‌یابد.

از جمله بخش‌های مالی که می‌تواند بانک‌ها را برای اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی یاری رساند بازار سرمایه به صورت عام و صندوق‌های پروژه محور به طور خاص می‌باشد. صندوق‌های پروژه محور به عنوان یکی از نهادهای فعال در بازار سرمایه به دلیل ارتباط مستقیم با بخش واقعی اقتصاد و دارا بودن ارکان مختلف (ارزشیاب، حسابرسی، متولی و غیره) جهت حداکثر کردن منافع دارندگان واحدهای سرمایه‌گذاری خود قادر هستند بانک‌ها را طی سه مرحله انتخاب طرح موضوع مشارکت، نظارت بر انجام طرح و مصرف وجوه و تسویه حساب و تعیین میزان سود هریک از طرفین یاری رساند. در واقع صندوق‌های پروژه محور که شناخته شده‌ترین آن‌ها در بازارهای مالی جهانی صندوق‌های ساخت‌وساز مسکن می‌باشد، از یک طرف با جمع‌آوری وجوه از دارندگان منابع مازاد اقدام به تجهیز نموده و از طرف دیگر با توجه به اهداف ترسیمی در اساسنامه صندوق اقدام به سرمایه‌گذاری می‌نماید و سود حاصل از سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های اقتصادی را بین سرمایه‌گذاران توزیع می‌نماید.

در مقاله حاضر با روش توصیفی- تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به بررسی این فرضیه پرداخته می‌شودکه «صندوق‌های پروژه محور می‌توانند طی سه مرحله بررسی تقاضا، نظارت و اجرا و حسابرسی و تسویه؛ بانک‌ها را در اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی یاری نمایند». در واقع صندوق‌های پروژه محور با توجه به تخصصی که در ارزیابی طرح‌ها و فعالیت‌های بخش واقعی اقتصاد در تمام زمینه‌ها

Archive of SID

www.SID.ir

(مالی، اقتصادی و...)، به دلیل فعال بودن در این عرصه را دارند می‌توانند نظام بانکی را در اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی با حداقل هزینه یاری نمایند. تعامل صندوق‌های پروژه محور با بانک‌ها در اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی علاوه بر ایجاد درآمد مطمئن برای صندوق‌ها در راستای کمک به بانک‌ها، بانک‌ها را برای اعطای تسهیلات به بخش‌های مختلف اقتصادی از طریق انعقاد قرارداد با صندوق‌های مختلف را نیز فراهم می‌کند.

در ادامه ضمن بیان پیشینه و ادبیات موضوع، به معرفی عقود مشارکتی مطرح در قانون عملیات بانکی بدون ربا پرداخته می‌شود. سپس با تبیین روش‌های تعامل صندوق‌های پروژه محور با بانک‌های اسلامی در اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی طی سه مرحله معرفی شده و همچنین مزیت‌ها و چالش‌های راهکار معرفی شده به بیان جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مطالب پرداخته می‌شود.

۱. پیشینه و ادبیات موضوع

پس از چند دهه اجرای بانکداری اسلامی در کشورهای اسلامی و غیر اسلامی، مشکلات عملیاتی بانکداری اسلامی نمایان گشته است. از جمله این مشکلات و چالش‌ها که نمود بیشتری پیدا کرده است، عدم اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی می‌باشد. در واقع عدم اجرای صحیح این تسهیلات زمینه مشکلات متعددی از جمله عدم اعتماد مشتریان به بانک را فراهم نموده است که این امر زمینه مطالعات گسترده و متعددی از سوی کارشناسان مالی اسلامی را فراهم نموده است. بر این اساس در ادامه و در دو بخش داخلی و خارجی به معرفی مهم‌ترین این مطالعات پرداخته می‌شود.

الف. داخلی

نصرآبادی و شعبانی (۱۳۸۷)، در مقاله‌ای با عنوان «چالش‌های بانک در اجرای قرارداد مشارکت در سود و زیان و راهکارهای آن»، با روش توصیفی- تحلیلی، چالش‌هایی که

Archive of SID

www.SID.ir

بانک در اجرای صحیح قراردادهای مشارکت دارد را به سه دسته: الف) لزوم نظارت و دخالت در فعالیت اقتصادی و در نتیجه استفاده از برخی ناظران که موجب افزایش هزینه‌های بانک خواهد شد؛ ب) مشکل اطلاعات نامتقارن و بی‌اعتنایی به گزارش سود و زیان از طرف متقاضی؛ ج) نااطمینانی نسبت به نتایج فعالیت اقتصادی و در نتیجه، ریسک سوخت شدن منابع و ریسک بازار، تقسیم کرده و در پایان برای اجرای صحیح قرارداد مشارکت و نیز بر طرف کردن چالش‌های مذکور راهکارهایی شامل: مشارکت کاهش‌یابند (فروش تدریجی سهم بانک به متقاضی)؛ قراردادهای تشویقی (تحریک متقاضی به تلاش بیشتر و ارائه گزارش صحیح سود و زیان)؛ بیمه قرارداد، در نظر گرفتن حساب ویژه برای زیان‌های احتمالی؛ توزیع ریسک تسهیلات پرداختی و کاهش سهم سود بانک (برای مقابله با شوک‌های اقتصادی و دوران رکود) ارائه کرده‌اند.

احمدی‌حاجی‌آبادی و بهاروندی (۱۳۸۹)، در مقاله‌ای با عنوان «راهکارهای اجرای صحیح عقدهای مشارکتی در نظام بانکی ایران»، با روش توصیفی- تحلیلی، به بیان وضعیت فعلی عملکرد نظام بانکی کشور در جهت پیاده‌سازی قانون عملیات بانکی بدون ربا و تبیین چالش‌های موجود در اجرای درست عقدهای مشارکتی پرداخته‌اند. در ادامه با بیان ضعف‌های ساختاری بازار پول (نظام بانکی) در اجرای درست عقدهای مشارکتی، برای پوشش این ضعف‌ها و دقیق‌تر اجرا شدن عقدهای مشارکت محور، بهره‌گیری از ساختار بازار سرمایه را پیشنهاد می‌کند. استفاده از «صندوق‌های سرمایه‌گذاری وابسته به بانک‌ها» و «صندوق‌های سرمایه‌گذاری مستقل از بانک‌ها» الگوی پیشنهادی محققین می‌باشند.

حاجیان (۱۳۹۰)، در کتابی با عنوان «موانع و مشکلات اجرای عقود مشارکتی در سیستم بانکی»، ضمن بیان نقش بانک‌ها در رشد اقتصادی و همچنین بررسی تطبیقی وضعیت بانک‌ها در نظام بانکداری اسلامی و متعارف به بیان نقطه نظرات بانک‌ها پیرامون مشکلات حقوقی و اجرایی عقود مشارکتی می‌پردازد. در پایان ایشان راهکارها

Archive of SID

www.SID.ir

و پیشنهادهای مطرح شده از سوی بانک‌ها برای حل مشکلات حقوقی و اجرایی عقود مشارکتی را بیان می‌کند که از جمله آن‌ها ایجاد شرکت‌های تخصصی شامل متخصصین و تحلیل‌گران مالی، مشاورین اقتصادی، بانکداران و غیره، واگذاری اعطای تسهیلات مشارکتی به بانک‌های تخصصی، آموزش پرسنل نظام بانکی، فرهنگ‌سازی و بالا بردن آگاهی آحاد جامعه، استفاده از وثایق متنوع و در دسترس را می‌توان نام برد.

بهاروندی و احمدی‌حاجی‌آبادی (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای با عنوان «خطر اخلاقی و ارایه الگوی کاربردی کاهش آن در عقود مشارکتی»، با روش توصیفی- تحلیلی، یکی از مشکل‌های بانک‌داری بدون ربا در اجرای عقود مشارکتی را خطر اخلاقی می‌دانند. دلایل آن از یک طرف بالا بودن هزینه نظارت و از طرف دیگر باور نداشتن تأثیر نظارت بر کاهش بدهی‌های بانکی در این نوع تأمین مالی می‌باشد. در پایان به منظور کاهش احتمال خطر اخلاقی به بیان استراتژی‌های مانند استفاده از کمیته نظارت، بازرسی مستمر و ... برای بانک می‌پردازند. در واقع با ارایه این راهکارها در صدد هموار نمودن بسترهای استفاده بیش از پیش از عقود مشارکتی می‌باشند.

ب. خارجی

دار و پرسلی[1] (۲۰۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «فقدان مشارکت در سود و زیان در بانکداری اسلامی: مدیریت و کنترل عدم تعادل‌ها»، با روش توصیفی- تحلیلی، عدم تعادل بین مدیریت و کنترل حقوقی به عنوان یک از موارد اصلی عدم وجود مشارکت در سود و زیان در تأمین مالی اسلامی می‌دانند.

احمِد[2] (۲۰۰۶)، در مقاله‌ای با عنوان «عملکرد مضاربه و مشارکت در بانکداری اسلامی»، با روش توصیفی- تحلیلی، به بررسی وضعیت عملکردی مضاربه و مشارکت در بانک‌های بنگلادش پرداخته و در پایان به بیان مشکل‌های اجرایی این عقود در بانکداری بنگلادش می‌پردازد.

Archive of SID

www.SID.ir

نظر به مطالعه‌های انجام شده در ارتباط با تسهیلات مشارکتی و همچنین مشکلات اجرای تسهیلات در بانک‌های اسلامی، تنها مطالعه‌ای که تا حدودی به مطالعه حاضر نزدیک می‌باشد، مطالعه آقایان احمدی حاجی‌آبادی و بهاروندی (۱۳۸۹) می‌باشد که در آن مطالعه منابع تجهیز شده توسط بانک برای اعطای تسهیلات مشارکتی به صندوق‌های مشترک سرمایه‌گذاری داده خواهد شد این در حالی است که در مطالعه حاضر وجوه مستقیماً از سوی بانک به متقاضی تسهیلات پرداخت شده و صندوق پروژه محور وظایف محوله از سوی بانک را در ازای کارمزد انجام خواهد داد. بنابراین در ادامه ضمن معرفی قراردادهای مشارکتی موجود در قانون عملیات بانکی بدون ربا، با بهره‌گیری از ظرفیت‌های صندوق‌های پروژه محور به عنوان یکی از نهادهای فعال بازار سرمایه به تبیین نحوه اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی پرداخته می‌شود.

۲. قراردادهای مشارکتی موجود در قانون عملیات بانکی بدون ربا

در فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا به معرفی روش‌های تخصیص منابع مالی جهت تأمین مالی بخش‌های مختلف اقتصاد پرداخته شده است. در واقع در این قانون روش‌های چهارگانه قرض‌الحسنه، عقود مبادله‌ای، عقود مشارکتی و سرمایه‌گذاری مستقیم برای بانک‌ها جهت تخصیص منابع در نظر گرفته شده است که هر کدام از این روش‌ها دارای الزامات خاص خود جهت مشروع بودن فقهی و حقوقی می‌باشند.

در زمینه عقود مشارکتی که مورد بحث تحقیق حاضر می‌باشد عقود و تسهیلات زیر جهت تخصیص منابع در نظر گرفته شده است که به طور خلاصه به معرفی آن‌ها پرداخته می‌شود.

الف. مضاربه

در آئین نامه قانون عملیات بانکی بدون ربا و همچنین دستورالعمل اجرائی مضاربه تعریفی به شرح زیر از مضاربه ارائه شده است (هدایتی و همکاران،۱۳۷۳، صص ۷۶-۷۷):

www.SID.ir

«مضاربه، قراردادی است که به موجب آن یکی از طرفین (مالک) عهده‌دار تأمین سرمایه (نقدی) می‌گردد با قید اینکه طرف دیگر (عامل) با آن تجارت کرده و در سود حاصله شریک باشند».

بنابراین مضاربه در امور مربوط به تجارت انجام می‌شود که در آن بانک سرمایه مورد نیاز برای تجارت را در اختیار عامل قرار می‌دهد و در پایان مدت قرارداد که معمولاً کوتاه‌مدت (یک ساله) می‌باشد بر اساس توافق اولیه سود را بین خود تقسیم می‌نمایند. در واقع در قرارداد مضاربه همانند سایر قراردادهای مشارکتی سود در پایان دوره مشارکت و بر اساس ارزش افزوده فعالیت و بر اساس توافق اولیه طرفین تقسیم می‌شود.

ب.مشارکت مدنی

مشارکت مدنی در واقع یک تأسیس حقوقی است که برای نخستین بار در نظام بانکداری بدون ربای ایران به کار رفته است (همان، ص ۸۸).

طبق آئین نامه قانون عملیات بانکی بدون ربا «مشارکت مدنی عبارتست از درآمیختن سهم‌الشرکه نقدی و یا غیر نقدی متعلق به اشخاص حقیقی و حقوقی متعدد، به نحو مشاع، طبق قرارداد».

بنابراین بانک‌ها در مشارکت مدنی بخشی از منابع خود را با قرارداد شرکت در اختیار بنگاه‌های اقتصادی قرار می‌دهند و با آن‌ها شریک می‌شوند و در پایان سال مالی متناسب با سهم‌الشرکهٔ بانک‌ها از سود بنگاه سهم می‌برند.

ج. مشارکت حقوقی

مشارکت حقوقی در چارچوب تعریف کلی «شراکت» و در اصطلاح آئین نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا عبارتند از:

Archive of SID

www.SID.ir

«تأمین قسمتی از سرمایه شرکت‌های سهامی جدید ویا خرید قسمتی از سهام شرکت‌های سهامی موجود».

در واقع بانک‌ها در قالب مشارکت حقوقی بخشی از سرمایه خود را به خرید سهام اختصاص می‌دهند و همانند دیگر سهامداران در سود سهام، سهیم می‌باشند.

د. سرمایه‌گذاری مستقیم

طبق ماده ۲۸ آئین نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا:

«سرمایه‌گذاری مستقیم عبارت است از تأمین سرمایه لازم جهت اجرای طرح‌های تولیدی و طرح‌های عمرانی انتفاعی[۳] توسط بانک‌ها».

علاوه بر عقود و تسهیلات مشارکتی معرفی شده در فوق، مزارعه و مساقات نیز در قانون عملیات بانکی بدون ربا به عنوان تسهیلات مشارکتی جهت تخصیص منابع به بخش‌های کشاورزی و باغداری توسط طراحان قانون عملیات بانکی بدون ربا در نظر گرفته شده است. در واقع به دلیل عدم استفاده از این عقود و تسهیلات تاکنون در بانکداری بدون ربای کشور از سایر عقود معرفی شده نسبتاً از اهمیت کمتری نیز برخوردار می‌باشند.

در واقع بانک‌ها برای اعطای تسهیلات مشارکتی همانند اشخاص حقیقی نیازمند رعایت الزامات شرعی و حقوقی قراردادها مشارکتی می‌باشد. با این حال بانک به عنوان بنگاه اقتصادی ریسک‌گریز به دلیل پاسخ‌گویی به سپرده‌گذاران و سهامداران، در صدد حداکثر کردن منافع خود از عملیات بانکداری می‌باشد. تاکنون بانک‌های اسلامی در کشورهای مختلف اسلامی راهکارهای متفاوتی برای حل مشکل‌های اجرای قراردادها مشارکتی ارائه داده‌اند که نتوانسته به صورت جامع و کلی این مشکل‌ها را کاهش داده و بانک‌ها را برای انجام تسهیلات مشارکتی به طور گسترده ترغیب کند. بنابراین در ادامه

Archive of SID

www.SID.ir

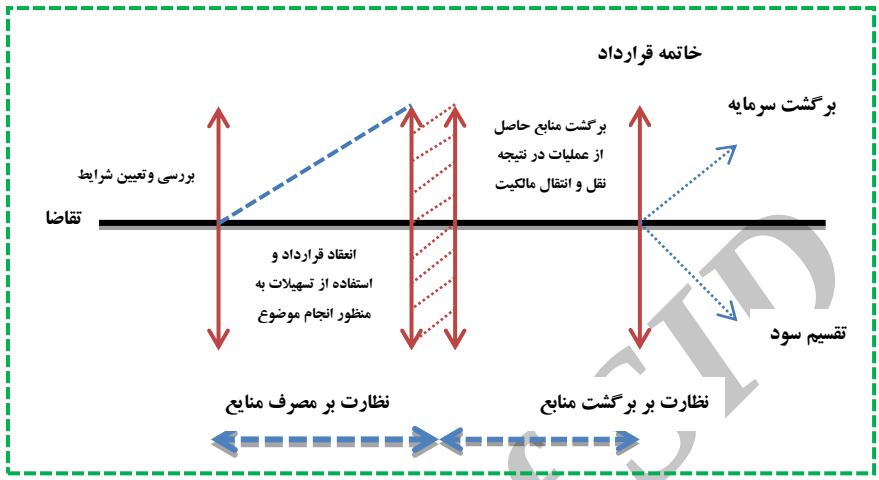
به معرفی روش‌های تعامل صندوق‌های پروژه محور با بانک‌های اسلامی جهت اجـرای صحیح تسهیلات مشارکتی معرفی شده در فوق پرداخته خواهد شد.

۳. مراحل اجرای تسهیلات مشارکتی

ویژگی اصلی این گروه از تسهیلات اعطایی، مشخص نبودن میزان سود قطعی آن‌هـا در هنگام انعقاد قرارداد و در زمان اعطای تسهیلات می‌باشـد. سـود آن‌هـا معمـولاً پـس از اتمام کار یا عمل موضوع قرارداد و سرانجام پس از نقل و انتقال مالکیت به طور قطعـی مشخص و تحقق می‌یابد. در نتیجه این گروه از تسهیلات اعطایی مراحل انجـام کـار را می‌توان به دوره‌های اخذ تقاضا، بررسـی و تعیـین شـرایط، انعقـاد قـرارداد، اسـتفاده از سرمایه و انجام عمل یا کار موضوع قرارداد و سپس مراحل پایانی انجام عمل یـا کـار و نقل و انتقال مالکیت و برگشت منابع حاصل از عملیات موضوع فعالیت قرارداد منعقـده و در نتیجه برگشت سـرمایه و مشـخص نمـودن سـود را نـام بـرد (جمشـیدی، ۱۳۹۰، ص۹۵). بنابراین روند کلی عقود مشارکتی فارغ از نوع آن بر اساس نمودار زیـر شـامل سه مرحله می‌باشد که هر مرحله از لحاظ شـرعی و سـایر مسـایل مـالی، اقتصـادی و... دارای الزاماتی می‌باشد کـه در صـورت رعایـت نشـدن از سـوی مشـارکت‌کننـدگان از مشارکت واقعی فاصله خواهد گرفت که نتیجه مطلوب مـورد نظـر عقـود مشـارکتی را نخواهد داد. سه مرحله مورد نظر شامل انتخاب طرح، اعطـای تسـهیلات و نظـارت بـر اجرای طرح و مرحله سوم شامل پایان و اتمام قرارداد که منجر بـه تعیـین شـدن میـزان سود هر یک از طرفین می‌شود؛ می‌باشـد. رونـد کلـی اجـرای تسـهیلات مشـارکتی در نمودار زیر به تصویر کشیده شده است.

Archive of SID

www.SID.ir

نمودار (۱). روند اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی در بانکداری اسلامی

منبع: جمشیدی، ۱۳۹۰، ص ۹۶

با توجه به مراحل اجرای تسهیلات مشارکتی توسط بانک‌ها در بانکداری اسلامی که در نمودار بالا به وضوح نشان داده شد، بانک‌ها برای انجام هر یک از مراحل نیازمند یک سری الزامات هم چون ارزیابی اقتصادی طرح‌های پیشنهادی، نظارت بر مصرف وجوه و ارزیابی دقیق میزان سود و زیان طرح موضوع تسهیلات، می‌باشند. همچنین بانک‌ها در هر مرحله از اجرای تسهیلات مشارکتی با ریسک‌هایی مواجه هستند که باید جهت مدیریت و کاهش آن‌ها برای اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی اقداماتی انجام دهند.

در واقع اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی به کمک صندوق‌های پروژه محور[۴] فعال در بازار سرمایه طی سه مرحله به تفصیل در ادامه تشریح خواهد شد. مراحل مطرح شده در زیر به طور جداگانه معرفی گردیده‌اند تا در واقع بانک‌ها براساس شرایط حاکم بر ساختار اداری و سازمانی خود اقدام به استفاده از ظرفیت صندوق‌ها برای اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی نمایند.

Archive of SID

www.SID.ir

۳-۱. بررسی تقاضای مشتریان بانک و انتخاب طرح موضوع مشارکت

اولین مرحله از مراحل سه گانه پرداخت تسهیلات مشارکتی از سوی بانک‌ها به متقاضیان تسهیلات مشارکتی اعلام درخواست تقاضای تسهیلات مشارکتی برای موضوع خاص فعالیت از سوی سرمایه‌گذاران می‌باشد. در این مرحله بانک‌های تجاری با ریسک‌ها و مشکلاتی مواجه هستند که در صورت درست عمل نکردن به قواعد اقتصادی و مالی برای انتخاب مشتری با مشکل کژگزینی[۵] روبرو می‌شوند. مشکل کژگزینی نیز به این صورت در انتخاب بانک رخ می‌دهد که بانک در موضوعات خاصی به دلیل نداشتن کارشناس خبره و توانا در بررسی درخواست‌های مشتریان ناتوان است. از جمله مواردی که بانک‌ها در بررسی انتخاب درخواست‌های متقاضیان تسهیلات مشارکتی باید رعایت کنند، سوددهی موضوع مشارکت می‌باشد که جنبه پیش‌بینی دارد که آن را سود پیش‌بینی شده[۶] می‌نامند و در هنگام بررسی تقاضاهای دریافتی می‌باید میزان پیش‌بینی سودآوری آن‌ها با حداقل نرخ سود مورد انتظار بانک مقایسه و سپس در مورد پذیرش طرح تصمیم گرفته شود. در این گونه تسهیلات سود قطعی بستگی مستقیم به عواملی نظیر: مدیریت کارآ، وجود بازار برای محصول و خدمات نیز کیفیت، سرعت عمل و بسیاری عوامل داخلی و خارجی تأثیرگذار دیگر از جمله عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، مقرراتی و غیره دارد که پیش‌بینی آن‌ها در ابتدای قرارداد یا فعالیت هیچ‌گاه به طور قطع و یقین امکان‌پذیر نمی‌باشد. در نتیجه در میزان بازده و سود پیش‌بینی شده ممکن است نوساناتی به طور مثبت و یا منفی پدید آید. به همین دلیل «سود» به صورت پیش بینی و یا سود مورد انتظار مطرح می‌شود. علاوه بر این در تسهیلات مشارکتی، افزون بر مسئولیت احراز صحت اصل قرارداد، بانک مسئولیت دارد که اقتصادی بودن فعالیت را احراز کند (حاجیان، ۱۳۹۰، صص۱۱۳-۱۱٤)، که این امر خود همانند مورد قبلی نیازمند کار کارشناسی و بررسی‌های دقیق از سوی ارزیابان شعبه مرکزی بانک می‌باشد. در واقع بانک‌ها در

Archive of SID

www.SID.ir

بسیاری از موارد به دلیل فقدان دانش و نیروهای متخصص در حوزه‌های مرکزی و شعب در باب ارزیابی درخواست مشتری از انجام و انتخاب عقود مشارکتی سرباز می‌زنند. در بانک‌های تجاری، بررسی‌های انجام شده حاکی از آن است که کمبود دانش و مهارت‌های تخصصی کارکنان و کارشناسان، به طور متوسط ٤٠ درصد در گرایش روزافزون بانک‌ها به تسهیلات و خدمات بانکی با سود و کارمزد مشخص نقش داشته است. بنابراین وجود نهادی به منظور ارزیابی درخواست‌های پیشنهادی برای اجرای تسهیلات مشارکتی در بانک‌ها ضروری می‌باشد. اما به دلیل نوع کارکرد و شرایط حاکم بر بانک‌ها (بانک‌های تجاری) امکان به کارگیری و استفاده از متخصصان و کارشناسان ارزیابی اقتصادی و مالی طرح‌های مختلف امکان‌پذیر نمی‌باشد از جمله این موارد هزینه‌بر بودن و دور شدن بانک‌ها از رسالت واقعی خود به عنوان واسطه مالی در اقتصاد جامعه و همچنین محدود شدن بانک‌ها در فعالیت‌های خاص به دلیل نبود کارشناس در تمام زمینه‌های اقتصادی در کشور، می‌باشند.

برای رفع این مشکل بانک‌ها می‌توانند از ظرفیت‌های موجود در بازار سرمایه به عنوان بازاری با شفافیت بالای اطلاعاتی و همچنین وجود نهادهایی تخصصی در اکثر بخش‌های اقتصادی استفاده نمایند. از جمله این نهادهای بازار سرمایه که می‌تواند بانک‌ها را برای کاهش ریسک کژگزینی گیرندگان تسهیلات مشارکتی کمک کند صندوق‌های پروژه محور می‌باشد.

صندوق‌های پروژه محور که یک نوع عام از صندوق‌های سرمایه‌گذاری محسوب می‌شوند که به دنبال جمع‌آوری منابع لازم برای خرید یا ساخت یک محصول از پیش تعیین شده می‌باشند. عبارت عام به کار برده شده، از آن جهت است که لفظ «پروژه» یک لفظ عام است و دامنه فعالیت آن می‌تواند بسیار گسترده باشد (مشاوران و کارشناسان مدیریت و پژوهش، ۱۳۸۹، صص ۳٤۲-۳٤۳). در واقع این صندوق‌ها از نهادهای مهم بازار سرمایه با ارکان مختلف می‌باشند. از جمله رکن‌هایی که می‌تواند در

Archive of SID

www.SID.ir

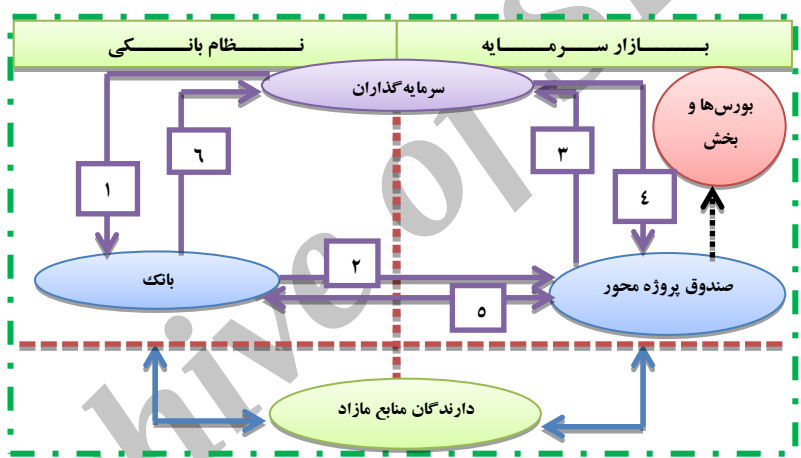
باب انتخاب مشتری به کمک نظام بانکی (بانک‌های تجاری) بیاید رکن ارزشیاب[۷] می‌باشد. روش کمک صندوق‌های پروژه محور به بانک‌های تجاری برای انتخاب طرح موضوع مشارکت پیشنهادی از سوی متقاضیان تسهیلات به این طریق می‌باشد که بانک درخواست‌های پیشنهادی از سوی سرمایه‌گذاران خود را تجمیع می‌کند، به این طریق که درخواست‌های مربوط به هر بخش از اقتصاد (مثلاً کشاورزی، تجارت، صنعت و...) را برای ارزیابی طرح‌ها با انعقاد یک قرارداد به صندوق‌های پروژه محور تخصصی هر بخش می‌دهد. صندوق با توجه به ارکان موجود (ارزشیاب) و تخصصی که در آن حوزه از فعالیت خود دارد اقدام به ارزیابی طرح‌های پیشنهادی از سوی متقاضیان تسهیلات می‌نماید. بعد از ارزیابی‌های انجام شده توسط هر یک از صندوق‌های مربوطه نتایج به بانک ارائه می‌شود. در این مرحله صندوق‌ها کارمزدهای خود را براساس قرارداد (بین بانک و صندوق‌ها) از بانک دریافت می‌کنند. بانک بعد از دریافت نتایج ارزیابی‌های انجام شده توسط صندوق‌ها به بررسی آن‌ها با توجه به نرخ بازده انتظاری خود و همچنین اهداف ترسیمی می‌کند. بعد از انجام ارزیابی‌های مورد نظر نسبت به اعطاء و یا عدم اعطای تسهیلات تصمیم‌گیری می‌نماید.

بانک‌ها با انتخاب صندوق‌های پروژه محور به عنوان ارزیاب طرح‌های موضوع قرارداد علاوه بر کاهش هزینه‌های استخدام و به کارگیری نیروهای متخصص در تمام زمینه‌های اقتصادی به منظور ارزیابی طرح تا حدودی مشکل کژگزینی بانک به‌دلیل تخصص صندوق‌های پروژه محور در ورود به بخش واقعی اقتصاد برای ارزیابی طرح‌ها کاهش می‌یابد. علاوه بر این کمک صندوق‌ها به بانک‌های تجاری، زمینه را برای پذیرش درخواست از تمام بخش‌های اقتصادی از سوی بانک‌ها به دلیل وجود صندوق‌های پروژه محور در بخش‌های مختلف اقتصادی فراهم می‌شود. در واقع اگر بانک‌ها خود بخواهد اقدام به ارزیابی درخواست‌های دریافتی برای تسهیلات مشارکتی اعطای به بخش‌های مختلف اقتصادی کنند، نیازمند استخدام کارشناسان متخصص در تمام بخش‌های

Archive of SID

www.SID.ir

اقتصادی می‌باشند که این امر به دلیل بالا بودن هزینه برای بانک‌ها امکان‌پذیر نمی‌باشد. بنابراین بانک‌ها در اعطای تسهیلات به بخش‌های مختلف با احتیاط عمل می‌کنند در صورتی که اگر از توان صندوق‌ها در امر ارزیابی یاری گیرند امکان ورود به بخش‌های مختلف اقتصادی بر اساس بازدهی‌های مختلف با حداقل هزینه فراهم می‌شود. نمایه زیر نحوه بهره‌گیری بانک‌ها از ظرفیت صندوق‌های پروژه محور برای ارزیابی درخواست مشتریان جهت دریافت تسهیلات مشارکتی نشان می‌دهد.

نمودار (۲). بهره‌گیری بانک‌ها از ظرفیت صندوق‌های پروژه محور

روند و مراحل بهره‌گیری بانک‌ها از ظرفیت صندوق‌های پروژه محور جهت ارزیابی درخواست متقاضیان تسهیلات مشارکتی:

۱. اعلام درخواست متقاضیان تسهیلات به بانک همراه با جزئیات کامل طرح موضوع تسهیلات مشارکتی؛

۲. درخواست بانک از صندوق‌های پروژه محور برای ارزیابی اقتصادی، مالی و نرخ بازده انتظاری طرح موضوع تسهیلات مشارکتی؛

Archive of SID

www.SID.ir

۳. ارزیابی طرح موضوع تسهیلات مشارکتی توسط رکن ارزشیاب صندوق‌ها بر اساس شرایط موجود در بخش اقتصادی موضوع مشارکت (مثلاً کشاورزی، صنعت و...) و همچنین وضعیت متقاضی تسهیلات مشارکتی؛
٤. ارائه نتایج حاصل از ارزیابی طرح به مدیریت صندوق توسط رکن ارزشیاب؛
۵. ارائه نتایج ارزیابی طرح موضوع تسهیلات مشارکتی به بانک توسط مدیریت صندوق و دریافت کارمزد انجام ارزیابی طرح؛
٦. بانک بر اساس شرایط حاکم بر وضعیت بانک و همچنین نرخ بازده مورد انتظار و اهداف خود اقدام به نتیجه‌گیری در ارتباط با پذیرش و یا رد درخواست متقاضی می‌کند.

۳-۲. نظارت بر انجام طرح موضوع تسهیلات مشارکتی بانک‌ها

مرحله دوم اجرا و انجام موضوع تسهیلات مشارکتی اقدام طرفین مشارکت به انجام موضوع مشارکت می‌باشد در این مرحله و در حالت کلی بانک‌ها نیازمند سازکاری برای نظارت بر مصرف منابع تسهیلات و نظارت بر بازگشت منابع می‌باشد. در واقع ماهیت مشارکت که بدنه بانکداری اسلامی را تشکیل می‌دهد، نیاز مبرم به واحدی برای نظارت و کنترل دارد. حضور چنین واحدی برای انجام صحیح مفاد قرارداد در مرحله اجرا و ارزیابی اهمیت بسزایی دارد (حاجیان، ۱۳۹۰، ص۱۱۱).

در صورتی که بخواهیم موضوع نظارت و کنترل دقیق بر اجرای تسهیلات مشارکتی را از درون خود سیستم بانک‌ها پیگیری کنیم، این امر نیازمند ایجاد ساختار سازمانی مناسب و به خدمت گرفتن نیروهای مجرب، علاوه بر کارشناسان ارزیابی فعلی بانک است؛ به طوری که بتوان از وجود مهندسان ناظر در طرح‌های مختلف و در مناطق مختلف جغرافیایی استفاده کرد. در واقع اقدام به استخدام و به کارگیری نیروهای متخصص در امر نظارت از سوی بانک‌ها برای پروژه‌های مختلف نیازمند طراحی سازکارهای پیچیده و بروکراسی‌های طولانی خواهد بود و در کوتاه‌مدت برای

www.SID.ir

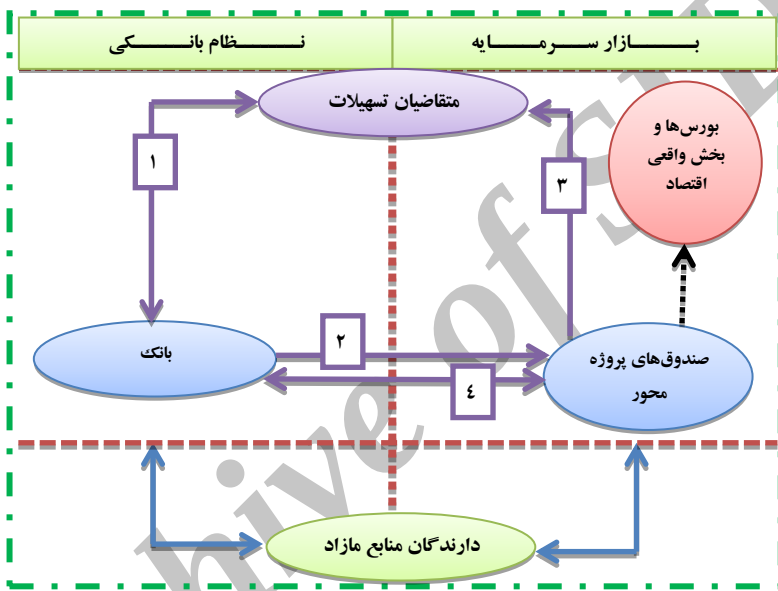
بانک‌های اسلامی به دلیل پایین بودن سرمایه و دارایی‌های بانک امکان‌پذیر نخواهد بود. حال با توجه به امر نظارت بر مصرف منابع و اجرای طرح موضوع تسهیلات مشارکتی و در مقابل ناتوانی نظام بانکی در حل این مشکل در کوتاه‌مدت نیاز به کمک گرفتن سایر نهادهای فعال در بازارهای مالی اسلامی به عنوان یک ضرورت احساس می‌گردد.

در این مرحله از اعطای تسهیلات مشارکتی نیز صندوق‌های پروژه محور می‌توانند به کمک بانک‌ها بیایند. در این مرحله صندوق‌ها به دلیل داشتن ارکانی تخصصی (ارکانی همچون متولی و مدیریت) برای نظارت بر پروژه‌ها که خود برای آن تشکیل و تخصص یافته‌اند نیز می‌توانند به کمک نظام بانکی بیایند. در این مرحله بانک‌ها با توجه به موضوعی که برای آن با سرمایه‌گذاران مشارکت کرده‌اند اقدام به انتخاب نوع صندوق تخصصی می‌کنند. به این صورت که اگر بانک تسهیلات خود را به سرمایه‌گذار بخش مسکن اعطا کرده است اقدام به عقد قرارداد با صندوق فعال در بخش ساخت و ساز برای نظارت بر پروژه می‌نماید. در واقع صندوق در انعقاد قرارداد با توجه به زمان و شرایط حاکم بر پروژه اقدام به دریافت کارمزد می‌نماید. بنابراین صندوق‌ها پروژه‌ی معرفی شده از سوی بانک جهت نظارت را همانند دیگر پروژه‌های خود مورد نظارت قرار می‌دهند و از این طریق کارمزدی به عنوان درآمد نظارت دریافت می‌کنند. بنابراین بازار سرمایه از طریق صندوق‌های پروژه محور و با توجه به ارکان متخصص در امر نظارت می‌توانند به بانک‌ها در رفع وکاهش یکی از مشکلات خود که همان نظارت بر روند اجرای پروژه‌های مشارکتی است کمک کنند. در واقع این اقدام صندوق‌ها بانک‌ها را برای اعطای تسهیلات مشارکتی ترغیب می‌نماید به این صورت که بانک در اعطای تسهیلات نگران امر نظارت بر پروژه و نااطمینانی حاصل از خطر اخلاقی ناشی از مصرف منابع در مواردی غیر از موضوع مشارکت نیست. علاوه بر این اقدام صندوق‌ها در کمک به نظام بانکی همانند مرحله قبل مزایای متعددی برای بانک خواهد داشت. از جمله کاهش هزینه نظارت و استخدام نیروهای متخصص

Archive of SID

www.SID.ir

نظارت بر طرح‌های تخصصی و کاهش ریسک شرعی ناشی از اجـرای ناصـحیح عقـود مشارکتی می‌باشند. در نمایه شمارهٔ سوم نحوه بهره‌گیری بانک‌ها از ظرفیت صندوق‌های پروژه محور برای نظارت بر مصرف و بازگشت منابع اعطایی جهت تسهیلات مشارکتی نشان داده شده است.

نمودار (۳). نحوه بهره‌گیری بانک‌ها از ظرفیت صندوق‌های پروژه‌محور

روند و مراحل بهره‌گیری بانک‌ها از ظرفیت صندوق‌های پروژه‌محور بـرای نظـارت بـر اجرای طرح موضوع تسهیلات مشارکتی:

۱. انعقاد قرارداد تسهیلات مشارکتی و شروع بـه تزریـق منـابع توسـط بانـک بـه طرح‌های موضوع تسهیلات مشارکتی؛
۲. درخواست بانک از صـندوق پـروژه‌محـور فعـال در صـنعت مزبـور و انعقـاد قرارداد برای نظارت بر موضوع تسهیلات مشارکتی؛
۳. نظارت صندوق پروژه محور توسط ارکان مربوط از جمله متـولی و مـدیریت، بر روند اجرا و مصرف وجوه توسط مجری طرح موضوع تسهیلات مشارکتی؛

Archive of SID

www.SID.ir

٤. ارائه گزارش‌ها و اسناد از روند اجرای طرح توسط مدیریت صندوق به بانک و دریافت کارمزد نظارت خود از بانک در پایان اجرای طرح.

۳-۳. ارزیابی و حسابرسی طرح موضوع تسهیلات مشارکتی در پایان قرارداد

بر اساس مراحل معرفی شده برای اعطای تسهیلات مشارکتی از سوی بانک‌ها، مرحله سوم و پایانی مرحله تسویه حساب و تعیین میزان سود هر یک از عاملین بر اساس سهم از پیش تعیین شده، به عنوان یکی از اصلی‌ترین الزامات شرعی عقود مشارکتی می‌باشد. در واقع تقسیط سهم‌الشرکه در قرارداد مشارکت باید به مثابه یکی از انواع استراتژی‌های خروج از طرح از جانب هر کدام از شریکان تلقی شود. در پایان مدت مشارکت یا دوره ساخت، باید طرفین مطابق با استاندارد مشخص به ارزش‌گذاری پروژه مبادرت ورزند و قیمت روز را مبنای تقسیط به حساب آورند چرا که ممکن است در خلال دوره مشارکت به‌علت وقایع واقعی اقتصاد، دارایی‌های پدیدآمده در محل مشارکت، نه تنها با ارزش افزوده همراه نبوده باشند بلکه ارزش آن‌ها از میزان اسمی هزینه‌های صرف شده نیز کمتر شده باشد. حتی شاید در پایان دوره ساخت، پروژه مورد بحث به‌رغم توجیه‌پذیری اولیه، دیگر به لحاظ مالی و اقتصادی یا حتی فنی قابل توجیه نباشد. در این صورت بانک نیز به عنوان شریک باید سهمی از خسارت را متقبل شود (احمدی حاجی‌آبادی و بهاروندی، ۱۳۸۹، صص۱۲۵-۱۲٦) که در عمل به دلیل تعداد بالای طرح‌های مشارکتی، این امر (ارزیابی و حسابرسی طرح موضوع تسهیلات مشارکتی در پایان قرارداد) از توان بانک‌ها خارج است. بنابراین می‌بایست سازوکار مشخصی برای این موضوع تدوین شود (حاجیان، ۱۳۹۰، ص۹۵).

سازکار مناسب برای غلبه بر این مشکل اجرای تسهیلات مشارکتی در نظام بانکی استفاده مجدد از ظرفیت بازار سرمایه خصوصاً صندوق‌های پروژه محور می‌باشد. در واقع یکی از ارکان اصلی صندوق‌های پروژه محور رکن ارزشیاب این صندوق‌ها می‌باشد. ارزشیاب صندوق‌های پروژه محور به دلیل داشتن تخصص در زمینه

Archive of SID

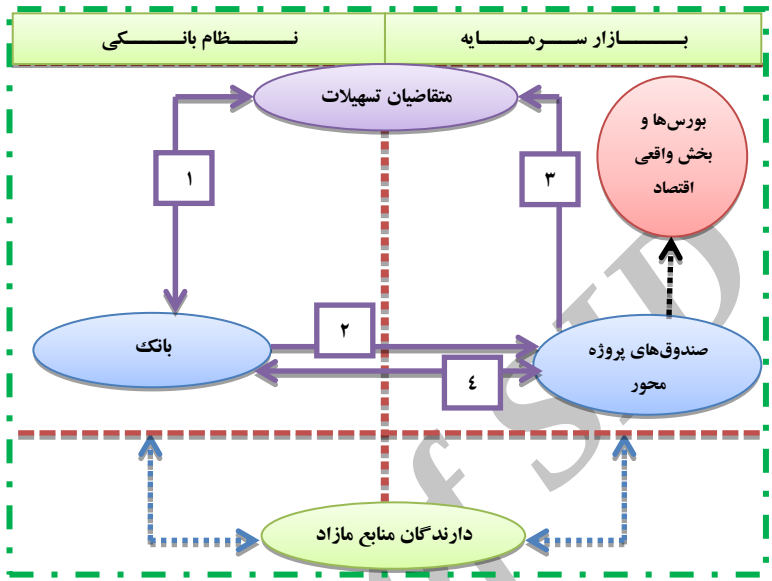
www.SID.ir

حسابرسی و انجام طرح‌های اقتصادی سرمایه‌گذاری شده توسط صندوق مورد نظر دارای توانایی بالایی برای تعیین ارزش نهایی طرح موضوع مشارکت بانک با سرمایه‌گذار می‌باشند. بنابراین بانک‌های تجاری که اقدام به اعطای تسهیلات مشارکتی نموده‌اند و در پایان نیازمند بررسی طرح به منظور تعیین سهم‌الشرکه خود هستند می‌توانند از ظرفیت موجود در صندوق‌های پروژه محور استفاده کنند. صندوق‌ها در قبال انجام این خدمت کارمزد معین که بر اساس شرایط و نرخ بازار می‌باشد، دریافت می‌کنند. بنابراین این اقدام صندوق‌های پروژه محور کمک شایانی به بانک‌ها برای دست‌یابی به میزان سود و یا زیان واقعی طرح‌های مشارکتی می‌نمایند که این امر زمینه لازم برای پیاده‌سازی یکی از شاخص‌های اولیه بانکداری اسلامی که همان بانکداری مشارکت در سود و زیان[۸] است را فراهم می‌کند.

استفاده از این ظرفیت صندوق‌های پروژه محور برای تعیین سهم سود هر یک از طرفین مسلماً مورد استقبال متقاضیان تسهیلات مشارکتی نیز به‌دلیل مستقل بودن ارزشیاب‌های طرح از سیستم بانکی قرار می‌گیرد. در واقع متقاضیان تسهیلات به دلیل محافظه کاری‌هایی مورد نظر خود از افشای و ارائه صورت‌های مالی خود به بانک دوری می‌گزینند که استفاده از ارزشیاب‌ها و حسابرسان مستقل بانک زمینه را برای محفوظ ماندن صورت‌های مالی سرمایه‌گذاران از بانک‌ها را فراهم می‌کند. نمودار شمارهٔ چهارم نحوه بهره‌گیری بانک‌ها از ظرفیت صندوق‌های پروژه محور جهت تسویه حساب و تعیین میزان سود هر یک از عاملین موضوع مشارکت در پایان قرارداد را نشان می‌دهد.

Archive of SID

www.SID.ir

نمودار (٤). نحوه بهره‌گیری بانک‌ها از ظرفیت صندوق‌های پروژه محور

روند و مراحل نحوه بهره‌گیری بانک‌ها از ظرفیت صندوق‌های پروژه محور برای حسابرسی طرح موضوع تسهیلات مشارکتی در پایان قرارداد:

۱- اعلام پایان طرح موضوع مشارکت توسط گیرنده تسهیلات مشارکتی به بانک و درخواست از بانک برای تعیین میزان سود و یا زیان هر یک از طرفین قرارداد؛

۲- ارائه درخواست بانک جهت تسویه حساب پایان دوره طرح موضوع تسهیلات مشارکتی توسط ارزشیاب (حسابرسان) صندوق پروژه محور؛

۳- انجام تسویه حساب و بستن حساب‌های طرح موضوع تسهیلات مشارکتی و تعیین سود هر یک از طرفین قرارداد مشارکت (بانک و مجری طرح) توسط حسابرسان صندوق پروژه محور؛

٤- اعلام نتایج حاصل از تسویه حساب طرح و دریافت کارمزد انجام فعالیت حسابرسی توسط مدیریت صندوق به بانک.

Archive of SID

www.SID.ir

٤. مزیت‌های اصلی راهکار معرفی شده

٤-١. ایجاد تنوع در پرتفوی تسهیلات مشارکتی اعطایی بانک‌های اسلامی

بهره‌گیری از راهکار معرفی شده برای اعطای تسهیلات مشارکتی از سوی بانک‌های اسلامی زمینه را برای ورود بانک‌های اسلامی به تمام بخش‌های اقتصادی (بخش‌های مختلفی که صندوق‌ها در آن بخش مشغول به فعالیت می‌باشند) را فراهم می‌کند. به این طریق که بانک اسلامی می‌تواند اقدام به دریافت درخواست اعطای تسهیلات مشارکتی به بخش‌های مختلف نماید و برای اجرای صحیح هر درخواست از صندوق‌های متخصص در آن بخش استفاده نماید. در واقع وجود این مزیت زمینه را برای مدیریت بهینه پرتفوی اعطای تسهیلات مشارکتی از سوی بانک از طریق تنوع بخشی به سبد تسهیلات اعطایی فراهم می‌کند.

٤-٢. ایجاد تعامل بین بازار سرمایه با بانکداری اسلامی

از آنجا که یکی از اصلی‌ترین اهداف بازارهای مالی خصوصاً بازار سرمایه و نظام بانکی، تجهیز و تخصیص بهینه منابع به منظور انباشت سرمایه می‌باشد، این نوع از تعامل بازار سرمایه (صندوق‌های پروژه محور) و نظام بانکی منجر به هم‌سویی اهداف آن‌ها جهت کارکرد بهینه خواهد شد. در واقع این نوع از تعامل علاوه بر جلوگیری از دوباره کاری و موازی کاری دو بازار زمینه تعمیق هر یک از بازار سرمایه و نظام بانکی از طریق بهره‌گیری از ظرفیت بازار متقابل می‌شود.

٤-٣. تمرکز بانک‌های اسلامی بر فعالیت‌های بانکداری تجاری متعارف

با واگذاری بخشی از عملیات مربوط به اعطای تسهیلات مشارکتی به صندوق‌های پروژه محور به عنوان نهادی که جدای از ساختار بانک اسلامی می‌باشد، زمینه برای تمرکز بیشتر فعالیت بانک‌های اسلامی به فعالیت‌های بانکداری تجاری (از جمله اعطای تسهیلات مبادله‌ای کوتاه‌مدت و ارائه خدمات بانکی) فراهم می‌گردد. در واقع شاید

Archive of SID

www.SID.ir

انجام این امور از سوی بانک‌های اسلامی تناسب بهتری با نوع ساختار آن‌ها به عنوان نهادهای جهت ارائه خدمات پولی و مالی کوتاه‌مدت، داشته باشند.

٤-٤. کاهش هزینه‌های جذب نیرو توسط بانک

اجرای صحیح قراردادها و تسهیلات مشارکتی توسط بانکداری اسلامی، از لحاظ مالی، اقتصادی و شرعی نیازمند به‌کارگیری نیروی انسانی متخصص در تمام زمینه‌ها می‌باشد که این امر هزینه هنگفتی برای بانک اسلامی در پی خواهد داشت. در واقع با بهره‌گیری از ظرفیت صندوق‌های پروژه‌محور برای اجرای صحیح قراردادها و تسهیلات مشارکتی زمینه را برای کاهش جذب نیروی انسانی متخصص به منظور اعطای تسهیلات مشارکتی فراهم می‌کند.

٤-٥. کاهش ریسک کژگزینی

ریسک کژگزینی به عنوان ریسکی مهم در اعطای تسهیلات همواره پیش‌روی بانک‌ها خصوصاً بانک‌های اسلامی می‌باشد. بانک‌ها همواره برای مدیریت و کاهش این ریسک اقدامات متعددی از جمله بررسی وضعیت اعتباری متقاضی تسهیلات برای اعطای تسهیلات در نظر می‌گیرند. در واقع بهره‌گیری از ظرفیت ارکان ارزیاب صندوق‌های پروژه محور بانک‌ها را در مدیریت و کاهش این ریسک به نحوه شایسته یاری می‌نماید.

٤-٦. کاهش ریسک کژمنشی[۹]

از دیگر ریسک‌های که بانک‌های تجاری خصوصاً بانک‌های اسلامی با آن مواجه می‌باشند ریسک کژمنشی می‌باشد. در واقع ریسک کژمنشی بعد از اعطای تسهیلات و در مرحله مصرف منابع رخ می‌دهد که بانک‌های اسلامی با بهره‌گیری از ظرفیت ارکان نظارت صندوق‌های پروژه محور می‌تواند به نحو چشم‌گیری و با حداقل هزینه آن را مدیریت و کاهش دهند.

Archive of SID

www.SID.ir

۵. چالش‌های اصلی راهکار معرفی شده

۵-۱. احتمال تبانی بین ارکان صندوق‌های پروژه محور با متقاضیان تسهیلات مشارکتی

در راهکار معرفی شده برای اجرای صحیح قراردادها و تسهیلات مشارکتی در بانکداری اسلامی چالشی که می‌توان پیش‌رو باشد تبانی ما بین هر یک از ارکان صندوق‌های پروژه محور و متقاضیان تسهیلات مشارکتی است. در واقع این نوع از تبانی در جهت ضایع نمودن حقوق و منافع بانک اسلامی ممکن است، رخ دهد. وقوع این امر زمینه کاهش ارزش اعتباری صندوق و در نتیجه احتمال ورشکستگی آن از طریق کاهش ارزش اعتباری آن به دلیل وجود شفافیت بالای اطلاعات در بازار سرمایه را فراهم می‌کند. در واقع بانک‌ها برای جلوگیری از این چالش می‌توانند صندوق‌ها را در فعالیت‌های خود در اعطای تسهیلات شریک نمایند که این امر تاحدودی می‌تواند ریسک مربوطه را کاهش دهد.

۵-۲. تعیین نرخ کارمزد ارائه خدمات صندوق‌ها به بانک‌های اسلامی

یکی از مشکلات و چالش‌هایی که در راهکارهای معرفی شده برای اجرای صحیح قراردادها و تسهیلات مشارکتی می‌توان پیش‌رو باشد تعیین نرخ کارمزد ارائه خدمات صندوق‌ها به بانک‌های اسلامی می‌باشد. در واقع در مراحل ابتدایی اجرای راهکار معرفی شده تعیین نرخ بهتر است به عهده مرجع تصمیم‌گیری یعنی بانک مرکزی و سازمان بورس اوراق بهادار گذاشته شود. در ادامه و با ترویج و گسترش استفاده از روش معرفی شده تعیین نرخ به بازار سپرده شود تا خود بازار براساس نیروهای آن (عرضه و تقاضا) تعیین کننده قیمت ارایه خدمات صندوق به بانک‌های اسلامی باشند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

- از جمله ویژگی‌های بارز بانکداری اسلامی که آن را در مقابل با سایر الگوها متمایز می‌نماید مشارکت در سود و زیان در کنار عدم استفاده از محرمات شرعی در

Archive of SID

www.SID.ir

فعالیت و عملکرد خود می‌باشد. در واقع مشارکت در سود زیان در امر تخصیص منابع از مجرای تسهیلات مشارکتی انجام می‌پذیرد.

- از جمله ویژگی‌های تسهیلات مشارکتی مشخص نبودن سود و زیان طرح موضوع مشارکت می‌باشد. در واقع برای تعیین میزان واقعی سود و زیان هر یک از عاملان تسهیلات مشارکتی (بانک و متقاضی تسهیلات) نیازمند منتظر ماندن پایان مدت قرارداد و سپس تعیین میزان سود هر یک بر اساس ارزش افزوده طرح می‌باشد.
- بخش سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا به تفصیل به تشریح روش‌های تخصیص منابع از سوی بانک‌ها پرداخته است. که در بخش قراردادها مشارکتی می‌توان به قراردادهای مضاربه، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مزارعه و مساقات در کنار سرمایه‌گذاری مستقیم اشاره کرد.
- نحوه اجرای تسهیلات مشارکتی به طور عام و به دور از ویژگی‌های خاص هر کدام می‌توان به سه مرحله تقسیم کرد که عبارتند از الف) بررسی درخواست دریافت تسهیلات از سوی متقاضیان تسهیلات؛ ب) نظارت بر نحوه اجرای طرح موضوع تسهیلات در کنار نحوه مصرف و بازگشت منابع؛ ج) تسویه حساب و حسابرسی طرح موضوع مشارکت در پایان قرارداد؛ که هر کدام از این مراحل نیازمند رعایت الزاماتی جهت توجیه شرعی و فنی و اقتصادی می‌باشند که بانک‌ها به دلایل متعددی از اجرای صحیح آن تاکنون باز مانده‌اند.
- صندوق‌های پروژه محور به عنوان یکی از نهادهای فعال در بازار سرمایه به دلیل درگیر بودن با بخش واقعی اقتصاد و حضور مستقیم در این بخش و همچنین داشتن ارکان تخصصی همچون ارزشیاب، حسابرس و متوالی توانایی کمک به بانک‌ها برای اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی را دارا می‌باشند. در واقع این امر به صورت جداگانه و طی سه مرحله معرفی شده برای اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی می‌باشد.

Archive of SID

www.SID.ir

- بهره‌گیری بانک‌ها از ظرفیت صندوق‌های پروژه محور جهت اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی علاوه بر ایجاد درآمد مطمئن کارمزد برای صندوق، بانک‌ها را در کاهش هزینه برای اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی یاری می‌نماید. در واقع این روش تعاملی نیاز بانک‌ها به استخدام نیروهای متخصص جهت ارزیابی و نظارت بر طرح موضوعات تسهیلات مشارکتی را کاهش خواهد داد.
- روش تعاملی معرفی شده برای اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی قدرت عمل بانک‌ها را برای ورود به بخش‌های مختلف اقتصادی با حداقل هزینه فراهم می‌کند. در واقع بانک‌ها بر اساس شرایط مختلف اقدام به ورود به بخش‌های مختلف اقتصاد برای سرمایه‌گذاری می‌کند.
- راهکار معرفی شده جهت اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی در بانکداری اسلامی به کمک صندوق‌های پروژه محور دارای مزیت‌هایی چون، ایجاد تنوع در پرتفوی تسهیلات مشارکتی اعطایی بانک‌های اسلامی، ایجاد تعامل بین بازار سرمایه با بانکداری اسلامی، تمرکز بانک‌های اسلامی بر فعالیت‌های بانکداری تجاری متعارف، کاهش هزینه‌های جذب نیرو توسط بانک، کاهش ریسک کژگزینی،کاهش ریسک کژمنشی می‌باشد.
- راهکار معرفی شده جهت اجرای صحیح تسهیلات مشارکتی در بانکداری اسلامی به کمک صندوق‌های پروژه محور دارای چالش‌هایی چون، تعیین نرخ کارمزد ارائه خدمات صندوق‌ها به بانک‌های اسلامی، احتمال تبانی بین ارکان صندوق‌های پروژه محور با متقاضیان تسهیلات مشارکتی، می‌باشد.

یادداشت‌ها

1. Dar and Presley
2. Ahmed

Archive of SID

www.SID.ir

۳. طرح عمرانی انتفاعی، طرحی است که در مدت معقول پس از شروع بهره‌برداری علاوه بر تأمین هزینه‌های جاری و استهلاک سرمایه، سود متناسبی به تبعیت از سیاست دولت عاید نماید.

4. Project Funds.

۵. کژگزینی (Adverse Selection): فرآیند بازار ممکن است به گونه‌ای باشد که مشتریان «بد» که خودشان را به نهادهای مالی نزدیک می‌کنند، با احتمال بیشتری بتوانند خواسته‌شان را به کرسی بنشانند و وام بگیرند، چرا که عدم تقارن اطلاعات حکم فرماست. مثلاً اگر بانک نرخ بهره را افزایش دهد، احتمال آنکه مشتریان کم اعتبارتر را بپذیرد، افزایش می‌یابد و در عین حال احتمال اینکه این گونه مشتریان وام‌های دریافتی را بازپرداخت نکنند نیز بیشتر است (کیث پیل بیم، ۱۳۹۱، ص ۸۹۸).

6. Anticipatory Profit

۷. رکن ارزشیاب (Valuer): ارزشیاب به عنوان یک رکن مستقل از سایر ارکان صندوق، دارایی‌های صندوق را ارزش‌گذاری می‌کند و گزارش مربوطه را ازمیزان دارایی‌های صندوق و ارزش روز آن‌ها ارائه می‌کند (مشاوران و کارشناسان مدیریت و پژوهش، ۱۳۸۹، ص ۳۳۱).

8. Profit Loss Sharing

۹. کژمنشی (Moral Hazard): کژمنشی در بازارهای مالی خطری است که ممکن است به خاطر انجام فعالیت‌های که از نظر بانک (قرض دهنده) نامطلوب است، قرض‌گیرنده دچار آن شود (رفتار غیر اخلاقی) و احتمال بازگشت وام را کمتر کند (مشکین، ۱۳۸۸، ص ۷۹).

کتابنامه

احمدی‌حاجی‌آبادی، سیدروح‌الله و احمد بهاروندی (۱۳۸۹)، «راهکارهای اجرای صحیح عقدهای مشارکتی در نظام بانکی ایران»، *اقتصاد اسلامی*، شماره ۳۸.

احمدی‌حاجی‌آبادی، سیدروح‌الله و احمد بهاروندی (۱۳۹۱)، «خطر اخلاقی و ارائه الگوی کاربردی کاهش آن در عقود مشارکتی»، *جستارهای اقتصادی*، شماره ۱۷.

پیل بیم، کیث (۱۳۹۱)، *تأمین مالی و بازارهای مالی*، مترجم: حسین قضاوی، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، چاپ اول.

Archive of SID

www.SID.ir

جمشیدی، سعید (۱۳۹۰)، *اصول و قواعد سپرده‌ها، تسهیلات اعطایی و ابزارهای مشتقه تأمین مالی*، تهران: مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران و اداره آموزش و مطالعات نیروی انسانی بانک مرکزی ج.ا.ا، چاپ دوم.

حاجیان، محمدرضا (۱۳۹۰)، *موانع و مشکلات اجرای عقود مشارکتی در نظام بانکی کشور*، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.

مشکین، فردریک اس (۱۳۸۸)، *اقتصاد پول و بانکداری و بازارهای مالی*، ترجمه و تألیف: حسین قضاوی، جلد اول، تهران: مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران، چاپ اول.

نصرآبادی، داود و احمد شعبانی (۱۳۸۷)، «چالش‌های بانک در اجرای قرارداد مشارکت در سود و زیان و راهکارهای آن»، *مطالعات اقتصاد اسلامی*، شماره اول.

نظرپور، محمدنقی و کشاورزیان پیوستی، اکبر (۱۳۹۲)، «الزامات احیای عقد مشارکت حقوقی راهبردی برای تحقق بانکداری PLS در نظام بانکداری بدون ربا»، *راهبرد اقتصادی*، شماره ۷.

هدایتی، علی‌اصغر، علی‌اصغر سفری و حسن کلهر (۱۳۷۳)، *عملیات بانکداری داخلی۲ (تخصیص منابع)*، تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران، چاپ پنجم.

Ahmed, Habib (2005), *Operational Structure for Islamic Equity Finance*, lessons for Venture Capital, Islamic Development Bank.

Ahmed, Mahmood (2006), "Practice of Mudaraba and Musharaka in Islamic Banking", Journal of Islamic Economics, Banking and Finance, vol.2, no.1.

Dar, Humayon. A and Presley, John. R (2000), " Lack of Profit Loss Sharing in Islamic Banking: Management and Control Imbalances", *International journal of Islamic financial Services*. Vol.2, No.2.

Archive of SID

www.SID.ir